

Pačesová, Jaroslava

Studie z české pedofonetiky

Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity. A, Řada jazykovědná.
1966, vol. 15, iss. A14, pp. [29]-51

Stable URL (handle): <https://hdl.handle.net/11222.digilib/100430>

Access Date: 23. 02. 2024

Version: 20220831

Terms of use: Digital Library of the Faculty of Arts, Masaryk University provides access to digitized documents strictly for personal use, unless otherwise specified.

JAROSLAVA PAČESOVÁ

STUDIE Z ČESKÉ PEDOFONETIKY

Cílem pedofonetiky je zjištění, jak se dítě v dorozumívacím procesu zmocňuje zvukového materiálu, jak jej přizpůsobuje svým schopnostem, jak zdokonalováním artikulace pomalu ztotožní své mluvní projevy se zvukovými realizacemi mluvy svého okolí. Tato práce chce být příspěvkem k této problematice.

Protože vývoj řeči u dětí není souběžný, někde je rychlejší, jinde pomalejší, nebereme za základ rozboru úseky časové, nýbrž počet slov, jejichž analýzou pak zkoumáme, v jakém pořadí se objevují v promluvách dítěte jednotlivé fonémy a jak jich dítě využívá. Jako základní takovýto úsek bylo vzato období prvních padesáti slov.

Studie je založena na záznamech o mluvním vývoji českého chlapce Jiřího, vedených od prvních pokusů o hláskové interpretace až do doby jejich ustálení. Doklady jsou konfrontovány s údaji v pracích zabývajících se touto tematikou, a to z prací českých především s údaji Ohnesorgovými, z cizích pak především s údaji Burlinga, Draviny, Chvatceva, Grégoira, Gvozdeva, Jakobsona, Jespersena, Kaczmarka, Cohena, Krasnogorského, Smoczyńského, Sternových a Weirové. Průpravným studiem, t. j. křiku a broukání, nebyla v této práci věnována pozornost. Nepovažujeme totiž tato stadia pro hláskový vývoj řeči za tak významná, jak soudí někteří autoři jako Grégoire, Preyer a Sternovi. Při těchto projevech jde v podstatě o nejrůznější zvukové variace, graficky těžko postižitelné, determinované postavením mluvních orgánů v daném okamžiku; jsou podobné u dětí všech národů a k jejich realizaci dochází dokonce i u dětí hluchých, jimž se nedostává akustických podnětů vlastních ani cizích, i slepých, jimž chybí jakákoliv optická opora.

Vokalismus

Samohlásky, které se v realizacích prvních padesáti slov objevily, jsou uvedeny v následující tabulce:

	Přední	Střední	Zadní
Vysoké	I [i], [i:], [i:], [i::]		U [u], [u:], [u:], [u::]
Středové	E [e], [e:], [e:], [e:], [e:], [ô:]		O [o], [o:], [o:], [o:], [o:], [ə]
Nízké		A [a], [a:], [a:], [a::]	

Obr. 1

Srovnání systému vokálů tohoto období mluvního vývoje dítěte s vokalickým systémem spisovné češtiny nám ukáže dva závažné rozdíly:

a) z hlediska fonetického je v řeči dítěte nápadná řada hláskových variant, ve spisovné češtině vesměs neužívaných. Vedle samohlásek neutrálních, otevřených a zavřených, labializovaných a redukovanych se tu objevuje několik stupňů kvantity. Jako protějšky samohlásek krátkých se realizují samohlásky polodlouhé, dlouhé a nadměrně prodloužené. Po stránce fonetické je tedy vokalický systém dítěte podstatně bohatší než vokalický systém češtiny spisovné, kde proti krátké neutrální samohláске stojí jediná samohláska dlouhá, rovněž neutrální.

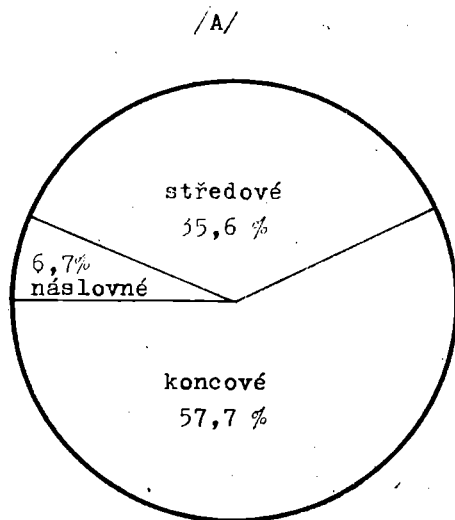
b) hodnotíme-li však vokály z hlediska jejich funkčního využití, je pak vokalický systém v řeči dítěte naopak chudší. Proti 9 vokalickým fonémům spisovné češtiny¹ je v tomto stadiu mluvního vývoje pouze fonémů 5, poněvadž žádná z uvedených distinkcí nemá funkční závažnost.

Přistoupíme nyní k rozboru jednotlivých vokalických fonémů s přihlédnutím k jejich fonetickým variantám a pozičním výskytům v realizacích prvních padesáti slov.

/A/

Realizace tohoto fonému se stabilizovala v mluvním vývoji dítěte velmi brzy² a již v tomto nejrannějším období lze definovat /A/ jako samohlásku střední, nízkou a neutrální. Nestálá je však kvantita. Dítě používalo 4 varianty a-ové, které můžeme označit jako *a* krátké, *a* polodlouhé, *a*: dlouhé a *a*:: nadměrně prodloužené. Všechny tyto varianty se střídaly bez jakékoli zákonitosti a rozdílu mezi nimi nebylo využíváno funkčně.

Pokud se týče využití, zabírá tento foném 1. místo v pořadí všech vokalických fonémů.³ V místě výskytu nebyl omezován a k jeho realizaci docházelo v pozici náslovné, středové i koncové. Vedle svých náležitých výskytů substituoval rovněž dvojhlásku *au*, která byla ve většině případů monofongizována. Pokud byl zaznamenán vokalický sled *a + u*, šlo o spojení hiátové. Vysoké procento výskytu fonému /A/ je v přímé souvislosti s charakteristikou slov, která tvoří většinu slovní zásoby dítěte v tomto období. Jsou to především slova, která Jakobson velmi výstižně nazývá „nursery forms“. Užívá jich ve svých prvních mluvních projevech nejen dítě, nýbrž i dospělý v rozhovoru s ním. Vzniká tak „dětská řeč“, která je jistým druhem uměle stylizovaného jazyka, v němž se dospělý snaží přizpůsobit verbálnímu chápání oslovovaného dítěte a vytváří proto společný kod, vhodný pro oba mluvčí. Slovní tvary přizpůsobuje dětskému fonologickému systému i jeho obvyklému tvoření slov. Obzvláště patrné je to na výrazech, které slouží k označení rodičů jako *mama*, *tata*, *papa*, *baba*.⁴ Takováto slova se tvoří iterací slabik, jejichž nositelem je právě foném /A/, který jako hláska foneticky snadná je optimálním základem pro postupná

obr. 2

osvojování vokalických fonémů. Kromě těchto výrazů se foném /A/ vyskytoval velmi často ve slovech interjekčních, která spolu se slovy dětskými vytvářejí maximální část slovní zásoby v tomto období.

/E/

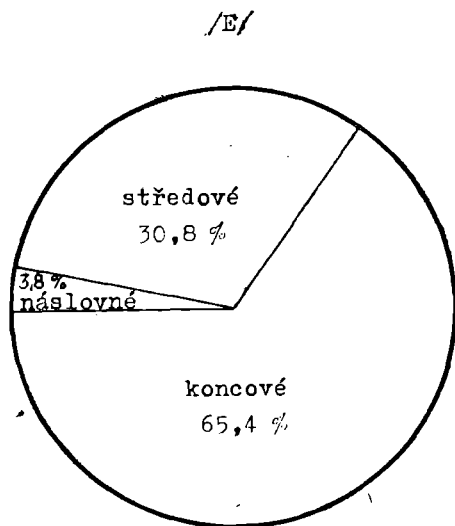
Charakteristiky českého /E/ jako samohlásky přední, středové a neutrální nebylo v prvních padesáti slovech dosaženo. Vokál /E/ se tu realizoval v 5 variantách: jako *e* střední krátké ([ne], [ete]), jako *e* otevřené krátké ([pešejo]), jako *e* otevřené dlouhé ([mɛ:], [mɛ:]), jako *e* zavřené dlouhé ([mɛ:], [bɛ:]), jako *e* labializované dlouhé ([bø:]).

Již z uvedených dokladů je patrné, že artikulace vokálu /E/ byla značně rozkolísaná,⁵ a že se jen v několika málo příkladech přiblížila náležitě artikulaci. Příčina neustálených fonetických realizací je dána skutečností, že dítě dosud nezvládlo všechny artikulační pohyby a postavení jazyka, zejména pak jeho polohu středovou. Kromě neustálených pohybů jazyka tady nepochybně působila i okolnost, že k otevřenějším variantám dochází při emfazi i u dospělých, a jsou tedy plně odůvodněny v řeči dětské, kde emfatický projev je charakteristický. O nestabilitě /E/ svědčí i doklady, v nichž je nahrazován hláskou jinou ([bibi:], [diti]) bébé, děti); ve druhém z uvedených příkladů působila pravděpodobně regresivní asimilace spolu se snahou vyrovnat samohlásky ve slově, což je pro toto období typické. Změnou asimilační lze pak vysvětlit i jev, v němž tento sám neustálený vokál substituuje hlásku jinou, která v repertoáru prvních padesáti slov vůbec chybí, totiž slabičné [r] ([pešejo] —pršelo). Vedle nestabilní kvality je v realizacích prvních padesáti slov běžné i kolísání kvantity. Stejně jako foném /A/, také foném /E/ se realizoval jako varianta krátká, polodlouhá, dlouhá i nadměrně prodloužená, aniž by těchto rozdílů bylo využíváno funkčně.

Počet výskytů fonému /E/ je ve srovnání s výskytem /A/ nápadně nižší.⁶ Svým počtem výskytů se řadí foném /E/ na předposlední místo ve sledu vokalických fonémů. Nízké procento výskytu je, podle našeho názoru, dáno skutečností, že se na rozdíl od fonému /A/, nevyskytuje v dětských slovech, a že i v interjekcích patří k méně využitým vokálům. Pokud se týče místa výskytu, není omezován a realizuje se na začátku, uprostřed i na konci slova.

/I/

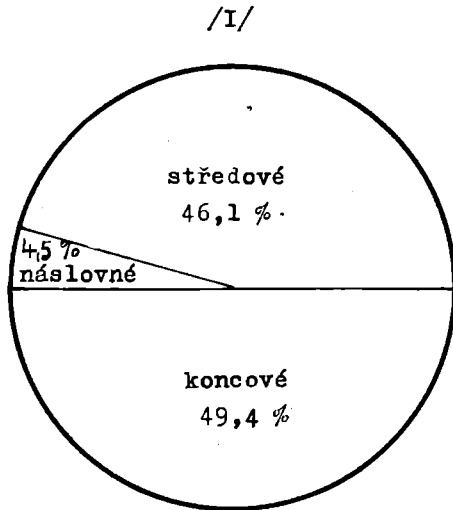
Tento vokalický foném se realizoval již v prvních padesáti slovech jako samohlásky přední, vysoká a neutrální a nebyly při jeho realizaci zaznamenány nápadnější výslovnostní odchylky, přesto, že nepatří mezi artikulačně nenáročnou nebo málo náročnou hlásku, naopak pro jisté svalové napětí jazyka i jeho vysokou polohu se považuje za nesnadný.⁷ Podobně jako u dvou předcházejících vokalických fonémů, zůstává i u vokálu /I/ otevřená otázka kvantity. I-ové varianty v různém

obr. 3

trvání jsou užívány promiscuae, na konci slov jsou pak zpravidla nadměrně prodlužovány.

V počtu výskytů vokalických fonémů v prvních padesáti slovech zabírá vokál /I/ druhé nejvyšší místo.⁸ Důležitým faktorem, který nepochybně přispěl k vysokému počtu této foneticky nesnadné hlásky již v nejranějším období je, pod. jako u vokálu /A/, jeho častá existence ve slovech dětských (*čičí, hačí, hají, houpy, papi*) a v interjekcích (nejrůznější realizace *kykyryký, hijá, tik-tak*). Počet výskytů /I/ byl dále zvýšen faktem, že jméno pozorovaného dítěte je *Jiří*. Je pochopitelné, že vlivem okolí, které ho takto oslovovalo a dávalo mu tak časté popudy k napodobení, chlapec toto slovo brzy zvládl; protože pak mluvil v tomto období, jako ostatně všechny děti, ve třetí osobě, nazýváje se nejruznějšími tvary jména *Jiří* ([iži:], [ika], [jika], [iži:če], [jiži:če.]) je sám i aktivně používal. Pokud se týče místa výskytu, není tento foném omezen a byl zaznamenán na začátku, uprostřed i na konci slova.

obr. 4

/O/

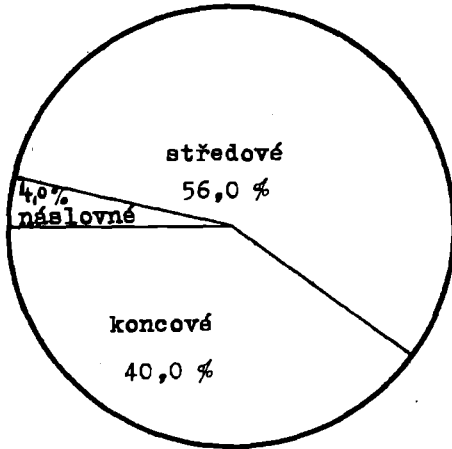
Podobně jako tomu bylo u předního, středového vokálu /E/, také tento zadní středový vokalický foném /O/ se realizoval v různých variantách, při čemž jeho náležitě charakteristika jako samohlásky zadní, středové a neutrální nebylo v realizacích prvních padesáti slov dosaženo. Byly zaznamenány tyto varianty:⁹ o otevřené

krátké ([a:tɔ]), o zavřené krátké ([kɔkɔkɔda:k]), o otevřené dlouhé ([anɔ:]), o zavřené dlouhé [hɔ:pi], [nosonɔ:], o silně labializované dlouhé [tɔ:to], o redukované [tatɔda:]. Většina těchto variant má svůj původ v emfazi. Je obecně známo, že při důrazné mluvě dochází k různému stupni otevřenosti i delabializaci, čímž se /o/ artikulačně i akusticky přiblíží /a/ i v řeči dospělých, tím snáze je tedy tento jev pochopitelný u dítěte, kde důrazný projev je takřka pravidlem a kde kromě toho působí i okolnost, že dítě dosud nezvládlo koordinaci jednotlivých mluvních orgánů. Ve výrazech *kokoko-dáá* bylo zaznamenáno jednak [ɔ] zavřené, jednak redukovaná [ə]. Slovo bývalo vyslovováno v rychlém tempu a je vůbec nejdélším slovem z prvních padesáti. Je tedy nasnadě, že v takových případech mohlo dojít jak k zavřenosti, tak i k redukci plné samohlásky, která nadto lépe vystihovala slyšenou onomatopoi. Kvantita, stejně jako u ostatních vokalických fonémů kolísá, existují tu vedle sebe tvary s krátkou, dlouhou, i prodlouženou variantou ([anɔ], [anɔ:], anɔ:]). K prodloužení náležitě krátké samohlásky docházelo zejména v koncové pozici a tato prodloužená samohláska byla realizována vždy jako [ɔ] otevřené, zatímco jeho zavřená varianta byla zaznamenána ve výrazech [hɔ:pi], [ɔ:pi], [nosonɔ:], tedy v dokladech, kde nahrzovala dvojhlásku [ou], k jejíž realizaci diftongické v tomto období vůbec nedošlo.

Počtem výskytů v prvních padesáti slovech zabírá foném /O/ poslední místo v pořadí vokalických fonémů¹⁰. Nízké procento jeho využití je, stejně jako tomu bylo u fonému /E/, dáno skutečností, že se zpravidla nevyskytuje v dětských slovech, a že

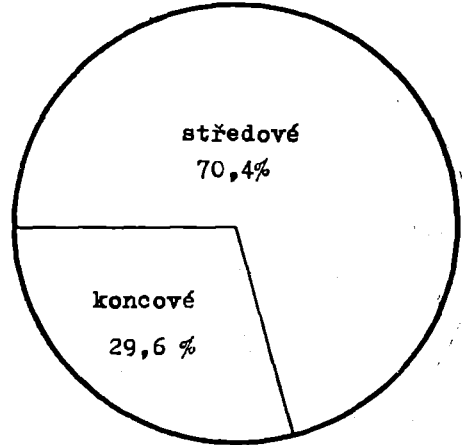
i jeho využití v onomatopoeích je omezeno na jediný výraz *kokokodák*. V našich záznamech se foném /O/ vyskytuje v pozici náslovné, středové i koncové, není tedy, co do místa výskytu, omezován. U fonému /O/, jakožto jediného vokálního fonému, nenastává problém fonologického hodnocení krátkého a dlouhého protějšku, protože ve spisovné češtině, tedy stejně jako v prvních vývojových etapách dětské řeči, existuje jediný foném /O/, zatímco jeho dlouhý protějšek se realizuje pouze ve slovech přejatých, ve slovech domácích pak k jeho vzniku dochází pouze nespisovným *emfatickým* dlužením.

/O/

obr. 5

/U/

obr. 6

/U/

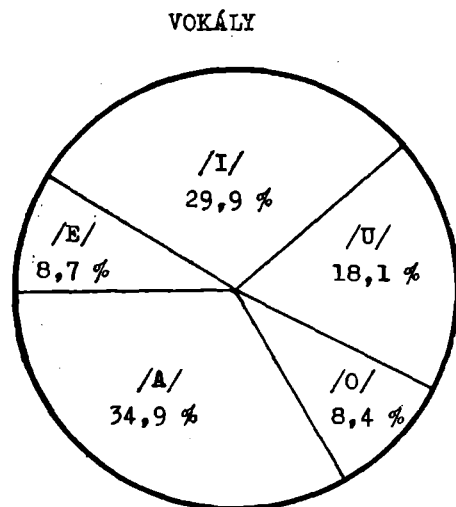
Vokální foném /U/ se realizoval již v prvních padesáti slovech jako náležitá samohláska zadní, vysoká a neutrální.¹¹ Také u tohoto fonému je však nestálá jeho kvantita. Vedle /I/ krátkého se tu realizuje varianta dlouhá, v interjekcích nadto nadměrně prodloužená, aniž by rozdíl v trvání jednotlivých variant bylo využito funkčně.

V počtu výskytů vokálních fonémů v prvních padesáti slovech zabírá foném /U/ třetí nejvyšší místo.¹² Poměrně vysoký počet jeho výskytů je dán jeho značnou frekvencí ve slovech interjekčních, která, jak již bylo připomenuto, tvoří většinu slovní zásoby dítěte v tomto stadiu mluvního vývoje, v nichž tento foném — jak ve svých statistikách ukázal J. Vachek — bezpečně vede, stejně jako ve slovech emocionálních. Ve shodě s údaji v jiných pracích nahrazuje foném /U/ v prvních stadiích mluvního vývoje u dětí slabikotvorné [r], kde v našem případě pak alternuje s fonémem /E/ ([*pušet*] — [*pešejo*]). Pokud se týče místa výskytu, realizuje se foném /U/ v prvních padesáti slovech pouze uprostřed a na konci slova, zatímco jeho pozice náslovná zaznamenána nebyla.

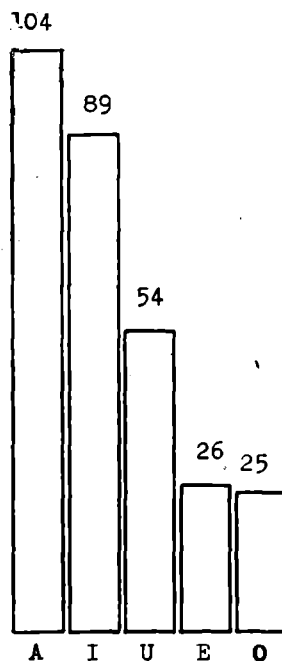
Shrnutí:

Z popisu jednotlivých vokálů i údajů statistických vidíme, že ne všechny vokální fonémy užívalo dítě stejně pevně a stejně často. Pokud se týče fonetické realizace,

je to vokál /A/, jehož artikulace se stabilizovala již v prvních slovech dítěte; tato skutečnost jenom potvrzuje známou, mnohokrát doloženou pravdu, že /A/ je první samohláskou, které se dítě naučí.¹³ U ostatních vokálů není otázka jejich artikulace již tak jednoznačná. Výkladem vývoje fonémů v řeči dítěte se zabýval podrobně Jakobson a Weirová, zmiňuje se o něm Gvozdev a lze jej nalézt i v pracích autorů jiných (např. Ohnesorga, Kaczmar-ka, Smoczyňského, Leopolda, Burlinga).

obr. 7

obr. 8

Ne všichni uvedení autoři dospěli ke stejným výsledkům, pokud se týče pořadí, v němž si dítě jednotlivé vokály osvojuje. Na základě našich dokladů je možno říci, že pozorované dítě zvládlo v období prvních padesáti slov vedle základní samohlásky /A/ také vokály /I/ a /U/.¹⁴ Při jejich artikulaci nebyly zaznamenány závažnější odchylky, nedocházelo k jejich deformacím a nebyly ani nahrazovány vokály jinými, naopak samy v několika případech substituovaly vokály /E/ a /O/, které v tomto období zvládnuty nebyly a realizovaly se ve variantách, z nichž valná většina nepatří do hláskového repertoáru spisovné češtiny.

Srovnáním výskytů vokalických fonémů realizovaných v tomto období pak dostáváme podobné pořadí, jako ve fixačním procesu. Nejvyšší poziční výskyt měl foném /A/, který zabíral více než třetinu všech vokalických fonémů. Druhým nejčastěji využívaným vokalickým fonémem bylo /I/, po něm následovalo /U/, zatímco počet výskytu zbývajících dvou vokalických fonémů /E/ a /O/ byl zřetelně nižší. Pokud se týče místa výskytu vokalických fonémů tohoto období, je patrné ze statistických údajů, že k realizaci fonémů /A/, /E/, /I/, docházelo nejčastěji na konci slova, zatímco fonémy (O) a (U) se vyskytovaly ponejvíce uprostřed slova. V propočtech celkových pak převládá pozice středová. Pozice náslovná je využita nejméně, a to jak u jednotlivých vokalických fonémů, tak v propočtech celkových. Tento jev souvisí s fonema-

tickou délkou slov. Většina výrazů ve slovní zásobě prvních padesáti slov byla víceslabičná a jen výjimečně měla vokalicí počátek. Poměrně častý výskyt vokalicích fonémů v pozici koncové je způsoben okolností, že konsonantické fonémy na konci slova byly v tomto období zpravidla vypouštěny, čímž se náležitě vokály středové dostávaly do pozice koncové.

Sledujeme-li růst distinktivních rysů ve vokalicím systému, lze konstatovat, že dítě zvládlo již v realizacích prvních padesáti slov vokalicí protiklady široký—úzký, palatální—velární a vysoký—nízký. Jen nedokonale byla zvládnuta pozice středová. Nejotevřenější otázkou tohoto období je korelace kvantit. Dítě sice mělo ve svém vokalicím repertoáru zastoupeny jak samohlásky krátké, tak i jejich dlouhé protějšky, ani foneticky, ani fonologicky však neodpovídá jejich kvantita spisovné češtině. Vokály krátké se střídají s dlouhými bez jakékoliv zákonitosti; v koncových pozicích dochází k nadměrnému prodloužení, především ve velmi často užívaných interjektích, analogicky pak i ve slovech jiných. V energické výslovnosti docházelo kromě prodloužování také ke geminaci vokálů ([*nee:*]). V žádném případě nebylo protikladu krátký—dlouhý využito funkčně.

Vedle uvedených protikladů se objevily v mluvních projevech dítěte i takové rozdíly, i když zase bez funkčního využití, které v češtině zastoupeny nejsou, např. labializovaný—nelabializovaný, otevřený—zavřený. I na tento jev lze najít doklady u autorů jiných, z nichž uvedeme alespoň Jakobsona, Grégoira a Cohena, z autorů českých pak Ohnesorga.

Konsonantismus

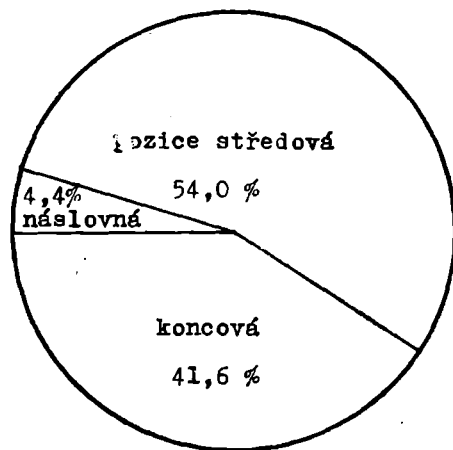
Konsonantický systém je co do počtu artikulačních variant ve srovnání se systémem vokalicím jednodušší. Srovnáme-li systém konsonantických fonémů, jak se jeví v prvním období mluvního vývoje, s konsonantickým systémem spisovné češtiny, jsou na první pohled patrné značné rozdíly: některé fonémy jsou stabilní, jiné se realizují dosud pouze jako varianty (tyto jsou na obr. 10 uvedeny v závorkách), některé pak nejsou vůbec zastoupeny. Na druhé straně se však objevují i takové varianty, které do systému spisovné češtiny nepatří.

I. Okluzívy:

V prvních padesáti slovech byly zaznamenány tyto okluzívy: bilabiální /p/, /b/, alveolární /t/, /d/, palatální /tʃ/, /dʃ/ a velára /k/.

Fonetická realizace bilabiální okluzívy /p/ je již v tomto období náležitá a odpovídá jak po stránce artikulační, tak i akustické její realizaci ve spisovné češtině.¹⁵ Jen výjimečně byla zaznamenána u této okluzívy varianta aspirovaná.

Pokud se týče pozičního výskytu, je /p/ nejčastěji užívaným konsonantickým fonémem v prvních padesáti slovech.¹⁶ Důležitým faktorem, který nepochybně přispěl k nejvyššímu využití okluzívy /p/ je její častá existence v základním slovním fondu

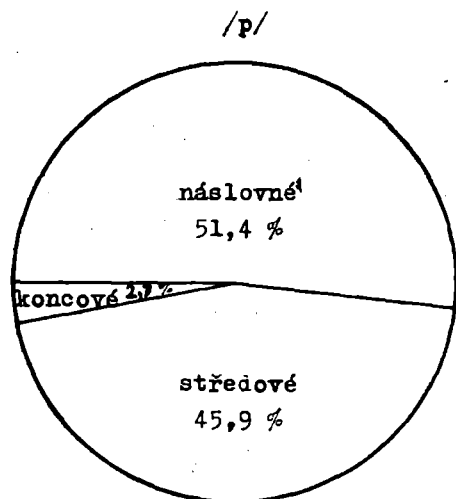

obr. 9

Konsonanty		Labilály		Alveoláry		Palatály	Veláry	Laryngály
		bilabiály	labiodent.	před.	zad.			
Okluzívy	neznělé	P		T		Ť	K	
	znělé	(B)		(D)		(Ď)		
Nazály		M		N		Ň		
Afrikáty				(C)	(Č)			
Frikativy		(φ)	(F)	(S)	(Š)	J	(X)	(H)
					(Ž)			
Laterály				(L)				
Vibranty								

Obr. 10

dítěte tohoto období, totiž ve slovech dětských a interjekcích (*pápá, papá, papí, hapá, houpy, pipi*, atd.). Vedle svých náležitých výskytů nahrazovala i znělý párový protějšek /b/ a neznělou labiodentálu /f/ (sr. [pa:ba], [pabi:] — bába, [hap] -haf). Pokud se týče místa výskytu, není okluzíva /p/ omezována a realizuje se jak na počátku, tak i uprostřed a na konci slova.

obr. 11

Nejvyššího využití se jí dostalo v pozici náslovné, nejméně se pak realizovala v pozici koncové. Minimální výskyt konsonantů v pozici koncové je možno konstatovat pro toto období obecně. Souvisí se složením slabik, které jsou v realizacích prvních padesáti slov z devadesáti procent otevřené, protože koncové souhlásky se zpravidla vypouštějí.

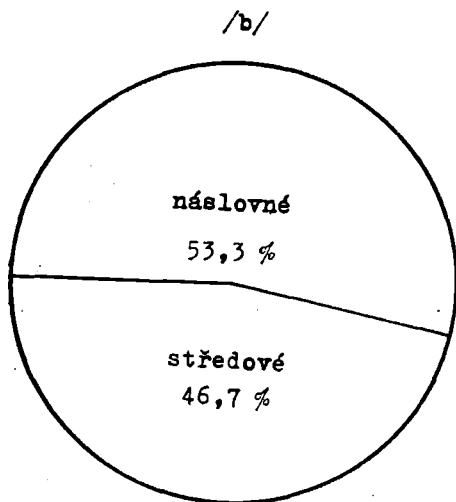
Také bilabiální okluzíva /b/ měla již v prvních padesáti slovech poměrně pevnou artikulaci. Jen nedostatečně byla však zvládnuta distinkce znělost.

V celkovém pořadí konsonantických fonémů zabírá páté místo¹⁷ a je daleko nejpočetnější ze všech realizovaných znělých okluzív tohoto období. Nápadná převaha

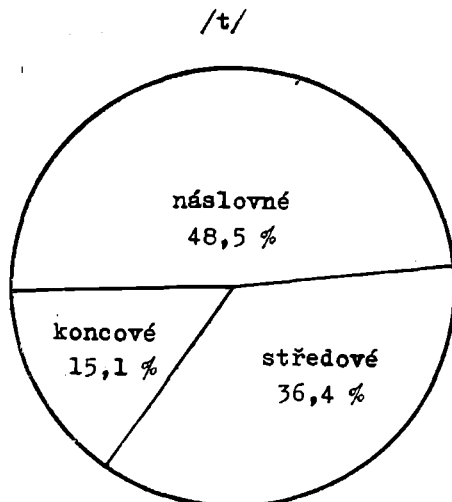
této bilabiály nad ostatními znělými okluzívami je způsobena její častou existencí v prvních dětských slovech (*bába, bak, bébé, bum, bác, bububu, bú*). Pokud se týče místa výskytu, je okluzíva /b/, stejně jako všechny ostatní konsonantické fonémy znělé, omezena na pozici náslovnou a středovou. Neutralizaci znělosti na konci slova, která je pro spisovnou češtinu pravidlem, dítě zřejmě přejímá bezvýjimečně z mluvy

svého okolí. V našich dokladech se nevyskytl ani jediný příklad, a pokud vím, není uvedeno v žádné literatuře, že by české dítě realizovalo znělou párovou souhlásku v pozici koncové.

Fonetická realizace alveolární okluzívy /t/ byla rovněž již v tomto období poměrně stabilní. Přesto, že se při její artikulaci objevovala určitá rozkolísanost co do místa tvoření a z toho vyplývající různý stupeň její palatalizace,¹⁸ je možno konstatovat, že většinou se realizovala náležitě¹⁹ a shodovala se jak po stránce artikulační, tak i akustické s její realizací ve spisovné češtině.

obr. 12

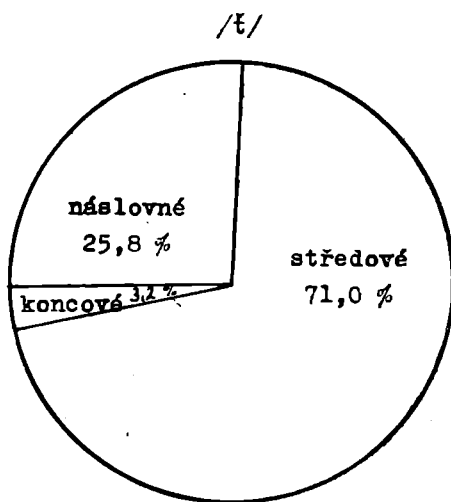
obr. 13

Co do výskytu je okluzíva /t/ druhým nejčastěji užívaným konsonantickým fonémem v prvních padesáti slovech.²⁰ Vysoké využití této okluzívy odpovídá fonemtické struktuře prvních dětských slov i jejich druhům. Vedle často užívaných výrazů jako *táta*, *auto*, *tady*, *tam*, *toto* docházelo k realizaci /t/ vesměs ve slovech interjekčních, a to buď náležitě nebo jako substitute za dosud nedokonale zvládnutý protějšek /d/ [*tutu:*]—[*tudu:*] nebo za velární okluzívu /k/ ([*mut*], [*tototoda:k*], [*tutululu:*]). K palatalizované variantě /t/ docházelo především v mazlivém stylu. Pokud se týče výskytu, není tato okluzíva omezována. Byla zaznamenána na začátku, uprostřed i na konci slova, při čemž největší funkční zatížení má v pozici náslovné, nejméně je pak využívána v pozici koncové.

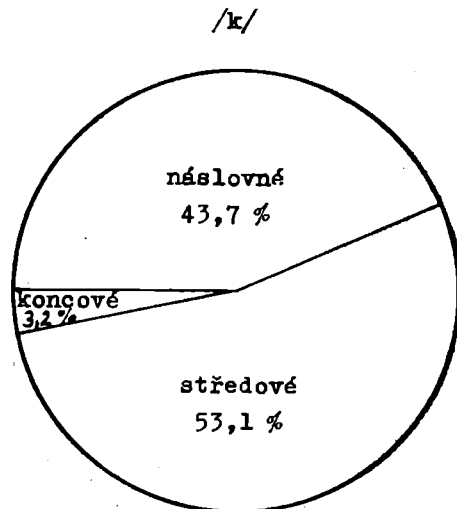
Okluzíva /d/. Pokud se týče způsobu a místa artikulace, nebyly při realizaci této souhlásky zaznamenány artikulační odchylky od běžného úzu ve spisovné češtině. Realizovala se vždy jako hláska závěrová, a na rozdíl od /t/, nedocházelo ani k její palatalizaci jako následek neustáleného místa tvoření. Jako zcela nezvládnutou je však třeba hodnotit v realizacích prvních padesáti slov znělou okluzívu. Kromě onomatopoeie *kokokodák*, v němž se realizovala náležitě, docházelo ve všech ostatních případech ke střídání znělého a neznělého protějšku /t/—/d/.

Pokud se týče výskytu okluzívy /d/, je velmi omezen, jak co do počtu, tak co do pozice. V celkovém pořadí konsonantických fonémů zabírá 12. místo, při čemž byl zaznamenán pouze její výskyt v pozici středové.²¹

Fonetická realizace palatální okluzívy /t/ je náležitá. Pokud došlo k některým artikulačním odchýlkám, bylo to jen ve stupni palatálnosti, který ne vždy plně odpovídal jeho běžnému úzu spisovné češtiny. Pokud se týče výskytu, je /t/ čtvrtým nejčastěji užívaným konsonantickým fonémem v realizacích prvních padesáti slov.²² Vedle svých náležitých výskytů nahrazuje hlásky jiné např. znělý protějšek /d/ ([*títí*] — děti) afrikátu /č/ ([*jičíte*] — Jiríček), okluzívu /k/ ([*ta:tata*] — kákáká). Častý výskyt této palatální okluzívy je tedy způsoben také její funkcí nahrazovat hlásky jiné, většinou artikulačně méně snadné, k jejichž náležitým realizacím se dosud dítě nedopracovalo. V místě výskytu není omežována a realizuje se jak na začátku, tak uprostřed a na konci slova, s nápadnou převahou v pozici středové.

obr. 14

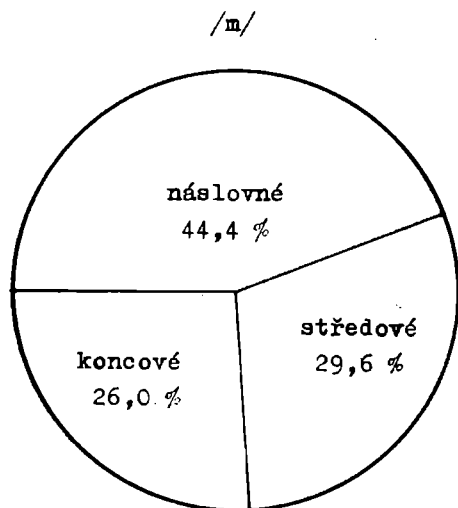
obr. 15

Znělá palatální okluzíva /d/ se realizovala v prvních padesáti slovech pouze v jediném výrazu *děti*, a to jen v jediném z realizovaných tvarů (sr. [*dítí*], [*títí*], [*ítí*]), považujeme proto její výskyt za více méně náhodný.

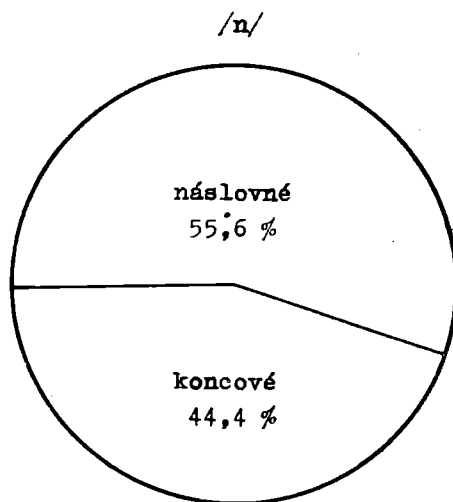
Velární okluzíva /k/ se sice ve slovní zásobě dítěte objevila, téměř ve všech případech však alternovala s okluzívou alveolární, což svědčí o nestabilitě velární artikulace v tomto období. V souvislosti s artikulací velární je třeba poznamenat, že k realizaci velární okluzívy docházelo takřka bezvýhradně ve slovech interjekčních. Z běžné logopedické praxe je známo, že děti s porušenou výslovností realizují hlásku náležitou v interjekcích, nebo se jí alespoň v takových výrazech nejdříve a nejsnáze naučí. Tytéž zkušenosti platí pro mluvní vývoj dítěte. Artikulačně náročnější hlásky, k nimž velary bezesporu patří, zvládá dítě zpravidla nejprve v interjekcích, zatímco ve slovech běžné slovní zásoby je nahrazuje hláskami jinými, jak se plně potvrdilo u pozorovaného dítěte. Přesto však, že artikulace velární mu působila určité potíže a dávalo proto přednost substituci velárního /k/ alveolárním /t/, má již v prvních padesáti slovech okluzíva /k/ poměrně vysokou frekvenci. V celkovém pořadí konsonantických fonémů zabírá 3. místo.²³ Pokud se týče pozičního výskytu, nebyla tato

velární okluzíva omezována a realizovala se na začátku, uprostřed i na konci slova, nejvyššího procenta využití dosáhla v pozici středové.

Velární okluzíva /g/ se v realizacích prvních padesáti slov neobjevila. Tato skutečnost nepřekvapí, vezmeme-li v úvahu její status ve spisovné v češtině. Vyskytuje se ve slovech přejatých, s nimiž se dítě v prvních stadiích svého mluvního vývoje pochopitelně nesetkává, v domácí slovní zásobě se pak realizuje jen jako znělá varianta neznělého fonému /k/ v konsonantických skupinách, kde vzniká působením asimilace znělosti. Protože však v tomto období dítě konsonantické skupiny zásadně zjednodušuje, nejsou vytvořeny podmínky pro asimilaci a hláska, která by vznikla za takových okolností, v repertoáru dítěte prostě chybí.

obr. 16

obr. 17

II. Nazály

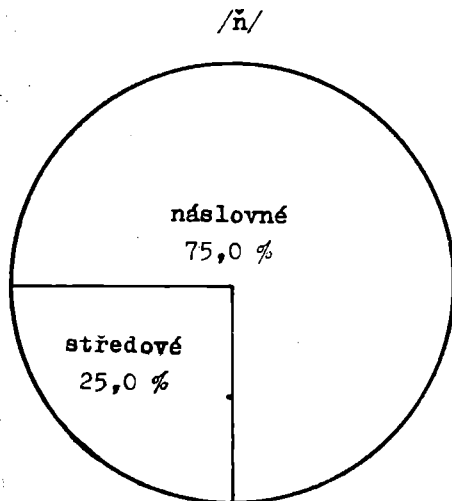
jsou v prvních padesáti slovech zastoupeny bilabiální okluzívou /m/, alveolární okluzívou /n/ a palatální okluzívou /ŋ/.

Nazála /m/ se realizovala již v tomto nejranějším období náležitě a odpovídala jak po stránce artikulační, tak i akustické její realizaci ve spisovné češtině.

V počtu výskytů patří bilabiální nazála /m/ k často užívaným konsonantům a dosahuje 6. místa v pořadí konsonantických fonémů tohoto období.²⁴ Značné využití této nazální bilabiály lze vysvětlit podobně jako u obou orálních bilabiál /p/, /b/. Pro svou nenáročnou artikulaci je maximálně využívána právě v prvních dětských slovech, především v nejrůznějších realizacích výrazu máma. Kromě toho se vyskytuje velmi často ve slovech interjekčních, která pro svou vysokou frekvenci v prvních padesáti slovech silně ovlivňují pořadí výskytů jednotlivých konsonantů. Pokud se týče místa výskytu, není nazála /m/ nijak omezována a vyskytuje se jak na začátku, tak i uvnitř a na konci slova. Nejvyšší procento má v pozici náslovné, ale, na rozdíl od ostatních konsonantických fonémů tohoto období, dosáhla značného počtu výskytu také v pozici koncové, čímž vytvořila většinu slabik zavřených.

Také fonetická realizace alveolární nazály /n/ byla ve většině případů náležitá. Jen výjimečně došlo k realizaci palatalizované varianty [nʲ].

Pokud se týče výskytu, zabírá 10. místo v pořadí konsonantických fonémů tohoto období.²⁵ V realizacích prvních padesáti slov se vyskytovala v pozici náslovné a středové, zatímco pozice koncová tu zastoupena není.

obr. 18

/c/ a /č/. Obě jsou však v tomto stadiu mluvního vývoje velmi vzácné. U ostré afrikáty /c/ můžeme pouze v jediném případě konstatovat její náležitou realizaci, a sice v interjekci *bác*. Výjimečně se objevila tato afrikáta v interjekci *tiktak* [cíta], jedenkrát pak ve výrazu *kvítí* nahradila konsonantickou skupinu *kv* [cítí:]. Tupá afrikáta /č/ byla zaznamenána ve výrazech [čiči:], [hači:], [pupuče], [jižiče]. Všechny tyto tvary existovaly však paralelně s palatální okluzivou /tʲ/.

IV. Frikativy

V prvních padesáti slovech byly zaznamenány tyto frikativy: labiodentála /f/, sykavky /s/, /š/ a /ž/, palatála /j/, velára /x/ a laryngála /h/.

Labiodentální frikativa /f/ se objevila jen jedenkrát, a to v koncové pozici interjekce *haf*. V témže slově byla pak realizována jako frikativa bilabiální, případně byla nahrazena okluzivou /p/. Už z tohoto střídání, které se nadto realizovalo v interjekci, kde hlásky zpravidla mívají artikulaci náležitou, je jasně patrné, že dítě labiodentální úžinovou artikulaci dosud nezvládlo.

Znělá labiodentální frikativa /v/ nebyla v prvních padesáti slovech zaznamenána ani v jediném dokladu.

O sykavkách v řeči dítěte se většinou komentuje, že se objevují pozdě, že se realizují v nejrůznějších variantách a že často dochází k jejich vzájemné záměně. Jako důvod se zpravidla uvádí artikulaci náročnost a nutnost jejich správného akustického rozlišování. Naše doklady tezi o pozdním výskytu sykavek v řeči dítěte celkem potvrzují. V prvních padesáti slovech se ze sykavek ostrých objevila pouze jedenkrát

Zadopatrová varianta [ɲ] se zcela podle očekávání v tomto stadiu mluvního vývoje neobjevila. V období, v němž se nerealizují souhláskové skupiny, nedochází ani k asimilaci artikulačního místa a nelze tedy předpokládat vznik pozičních variant.

Ani artikulace palatální nazály /ň/ nepůsobila dítěti zvláštní potíže, nezvládlo však dokonale náležitý stupeň palatálnosti.²⁶ Co do počtu je tato palatální nazála v realizacích prvních padesáti slov velmi omezena a zabírá 14. místo v pořadí konsonantických fonémů. Omezena je i svým výskytem pozičním. Realizovala se pouze v pozici náslovné a středové, zatímco její výskyt na konci slova zaznamenán nebyl.

III. Afrikáty

Z konsonantů semiokluzivních se v prvních padesáti slovech objevily afrikáty

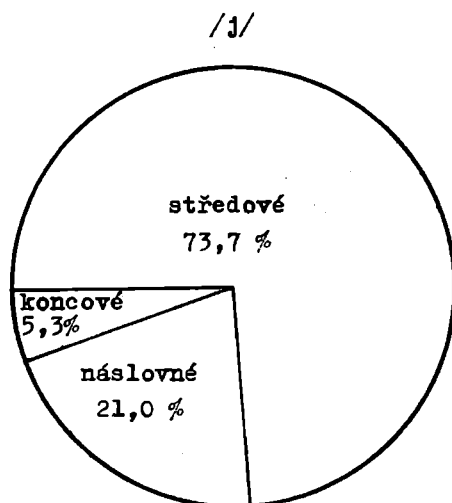
sykavka /s/, a to ve zkomolenině [nosono:], vzniklé echolálicky z pozdravu *na shledanou*. Znělý protějšek, sykavka /z/ se nerealizovala vůbec. Sykavky tupé byly zaznamenány i v neznělé i ve znělé variantě, celkem 9×, z toho 6× /š/ neznělé a 3× /ž/ znělé. Neznělé /š/ se objevilo v různých tvarech slovesa *pršet* ([*puši:*], [*pešejo*], [*pušet*]) a dvakrát se realizovalo jako slabičná souhláska v interjekci, vyjadřující šumění deště [š:] [š:]. Sykavka /ž/ se realizovala nikoliv jako párová znělá k neznělému /š/, ale jako substitute za vibrantu /r/ ve vlastním jménu dítěte *Jiří*. Fonetické realizace všech zde zastoupených sykavek měly řadu variant, transkripce těžko postižitelných. Zhruba je lze charakterisovat jako palatalizované frikativy v artikulačním rozmezí mezi sykavkami ostrými a tupými. Stejně jako u frikativ labiodentálních, také u sykavek je třeba konstatovat, že jejich artikulace v prvních padesáti slovech zvládnuta nebyla.

Fonetickou realizaci palatální frikativy /j/ je možno již v tomto období považovat za náležitou. Nedocházelo tu k artikulační rozkolísanosti a nebyla vypouštěna ani nahrazována hláskami jinými. Svým způsobem ani místem artikulace se neliší od její realizace v češtině.

Přes svůj nevelký počet výskytů je druhou nejpočetnější frikativou v tomto období a v celkovém pořadí konsonantických fonémů zabírá 8. místo.²⁷ Poměrně značnou frekvenci této frikativy vysvětlujeme podobně jako u některých konsonantů, zejména závěrových. Pro svou snadnou artikulaci patří do fonematického materiálu, jímž je vytvářen základní slovní fond v dětské řeči (*hajá, hajat, jajajá, hjá*), v našem případě nepochybně zvýšen o výskyt ve vlastním jménu *Jiří, Jirka, Jiříček*.

Vedle svých náležitých realizací substituuje hlásky jiné, především laterálu /l/ a vibrantu /r/ (sr. [*maja:*] — malá, [*bajú*] — balon [*kikijiki:*] — kykyryký). Pokud se týče místa výskytu, není omezoována a realizuje se na počátku, uvnitř i na konci slova. Největší funkční zatížení má v pozici středové, nejméně často se vyskytuje v pozici koncové.

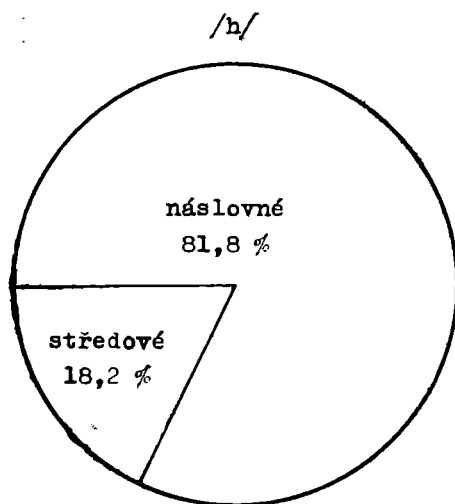
Velární frikativa /x/ se v tomto období realizovala pouze v interjekci *chr chr* [*xu xu*]. Dvakrát pak byla zaznamenána jako substitute za znělou laryngálu /h/ v dětských výrazech [*xam*], [*xamí*] vedle náležitých [*ham*], [*hamí*]. Výskyt v interjekcích není dostatečně průkazný, abychom ji považovali za osvojenou, i když se artikulačně ani akusticky nelišila od realizace velární frikativy ve spisovné češtině. Bylo již řečeno na jiném místě, že jsou známy příklady jak z prací o mluvním vývoji, tak i z prací logopedických, že ve slovech interjekčních děti realizují hlásky náležité, zatímco v běžné slovní zásobě je vyslovit nedovedou. Podobně ani výskyt /x/ ve výrazech [*xam*], [*xamí*] není přesvědčivý. Podtrhuje jen znovu tezi, která tu byla již rovněž nadhozena, že totiž v tomto období jsou velmi neustálené protiklady znělosti. Hlávka /h/ ztrácí za určitých podmínek znělost a je nahrazena — v souladu se spisov-

obr. 19

nou češtinou — velární frikativou /x/, která nám tu funguje jako párový neznělý protějšek, i když s určitým vymezením co do místa artikulace.

Přes značnou náročnost v artikulaci se objevila již v prvních padesáti slovech laryngální frikativa /h/. Její fonetická realizace nepůsobila dítěti zvláštní potíže a byla již v tomto období celkem pevná. Kromě příkladů, kdy došlo k její dosonorizaci, nebyly zaznamenány odchylky ve výslovnosti. K její stabilitě nepochybně přispělo značné procento výskytu (nejvyšší z frikativních konsonantů vůbec), v celkovém pořadí všech konsonantických fonémů je pak na 7. místě.

obr. 20

Pokud se týče pozičního výskytu, je omezena podobně jako všechny české souhlásky párové na pozici náslovnou a středovou. Ve srovnání s ostatními frikativami je nápadný vysoký počet laryngály /h/ v pozici náslovné. Nejen že není v této pozici jako ostatní frikativy vypouštěna, ale dokonce se vkládá i tam, kde etymologicky není na místě. Příklady z dětské řeči jako [hano:], [ha:to], [hauto] — ano, auto, nejsou nijak výjimečné a paralely na ně lze nalézt i v pracích cizích. Takovéto realizace vedly dokonce k mylné interpretaci, že jde o vadnou výslovnost vokálů.²⁸ Bylo by

zajímavé provést srovnání dokladů z řeči dětské s doklady mluvy hovorové a dialektické, kde laryngála /h/ funguje jako hláska prothetická nebo hiátová. Přes vysoký počet výskytů laryngály /h/ v prvních padesáti slovech dítěte je patrné jisté vymezení, přihlédneme-li ke druhům slov, v nichž se realizovala. Kromě slov dětských (hapat, hajat, hačat), se vyskytovala pouze v interjekcích (haf, há, hů, kukurukú, hijá, houpy), zatímco výrazy běžné slovní zásoby, které by tuto laryngálu obsahovaly, se mezi padesáti slovy vůbec neobjevily. Hodnotíme-li laryngální frikativu z tohoto hlediska, pak ji nemůžeme považovat jako rovnocenného partnera hláskám jiným, např. některým okluzívám, které toto vymezení nemají.

Laterální frikativa /l/ byla zaznamenána již v prvních padesáti slovech, jen v interjekci *kukurukú* byla však důsledně realizována jako frikativa laterální, ve všech ostatních případech pak docházelo k jejímu střídání s palatální frikativou /j/. Pokud pak dítě realizovalo frikativu bokovou, šlo o více nebo méně palatalizovanou variantu [ʎ], která se jen v několika málo případech přiblížila realizaci náležité laterální frikativy ve spisovné češtině. Nelze tedy ani tuto frikativu klást mezi hlásky, které dítě ovládlo již ve stadiu prvních padesáti slov.

VI. Vibranty

Obě vibranty /r/ i /ř/ v konsonantickém systému dítěte chybějí, což jen znovu potvrzuje známou a mnohokrát doloženou pravdu, že patří mezi ty hlásky, které si děti osvojují až jako poslední ve vývojové řadě. V realizacích prvních padesáti slov je vibranta /r/ v místě svého náležitého výskytu buď zcela vynechávána [kikukú:],

nebo je nahrazena frikativou /j/ [kɛkɛjɛkɛ]; [r] slabičné bylo substituováno vokály /U/ resp. /E/. Vibranta /ř/ se pak ve slovní zásobě dítěte zpravidla neobjevuje, poněvadž nepatří k fonematickému materiálu, který vytváří první dětská slova. Byl-li zaznamenán její výskyt již v realizacích prvních padesáti slov (bylo tomu tak ve vlastním jménu Jiří), byla tato vibranta substituována frikativou /ž/.

* * *

Shrnutí: Z rozboru jednotlivých konsonantů i údajů statistických je patrné, že stabilita jejich fonetických realizací je rozdílná, stejně jako je různé jejich využití.

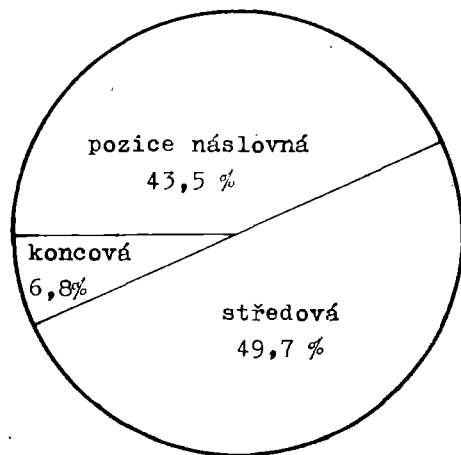
V prvních padesáti slovech dítě realizovalo okluzívy /p/, /b/, /t/, /d/, /tʃ/, /dʃ/ a /k/. S výjimkou okluzívy /g/ jsou tu tedy zastoupeny všechny okluzívní fonémy spisovné češtiny. Ne všechny je však možno klást do jedné roviny. Zatímco okluzívy neznělé jsou stabilní a jen v několika málo případech došlo k realizacím odchylným od běžného úzu, realizace okluzív znělých kolísají. I u okluzív neznělých je však třeba konstatovat různou stabilitu. Zatímco okluzívy přední (bilabiály a alveoláry) mají své pevné místo v konsonantickém systému dítěte, okluzívy zadní (především velára /k/) ještě procházejí jistým fixačním procesem.

Nazály jsou v prvních padesáti slovech zastoupeny bilabiálou /m/ alveolárou /n/ a palatálou /ɲ/. Všechny tyto nazály se realizovaly náležitě jako samostatné fonémy, co do počtu shodně se spisovnou češtinou. Chybí pouze poziční varianta [ŋ] velární.

Z konsonantů semiokluzívních byly zaznamenány neznělé afrikáty /c/ a /č/. Protože však jejich artikulace byla značně rozkolísaná, téměř ve všech případech alternovaly s okluzívami, zpravidla stejné řady, a také jejich výskyt byl velmi omezen, je třeba konstatovat, že artikulace polozávěrová v prvních padesáti slovech zvládnuta nebyla.

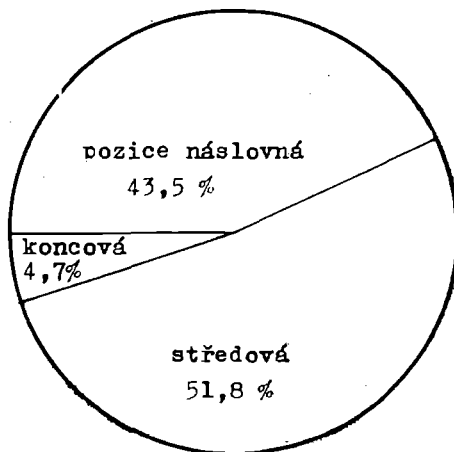
Totéž, co bylo řečeno o afrikátách platí i pro konsonanty úžinové. S výjimkou palatály /j/ a laryngály /h/ (s jistým vymezením), jsou všechny frikativy nestabilní. Pokud se v realizacích prvních padesáti slov vůbec objevily, šlo o první pokusy

K O N S O N A N T Y

obr. 21

O K L U Z Í V Y

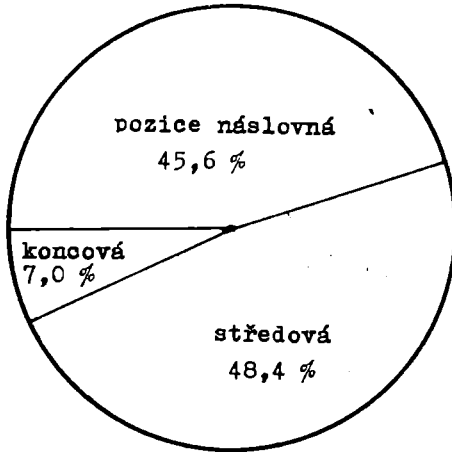

obr. 22

o úžinovou artikulaci, při čemž místo tvoření bylo rozkolísané a společnou vlastností takto tvořených konsonantů byla vedle úžinovosti neznělost. Realizace znělých párových frikativ byla zcela výjimečná. Ani laterála /l/ nemá dosud pevné místo v konsonantickém systému prvních padesáti slov. Vibranty /r/ a /ʀ/ se pak neobjevily vůbec.

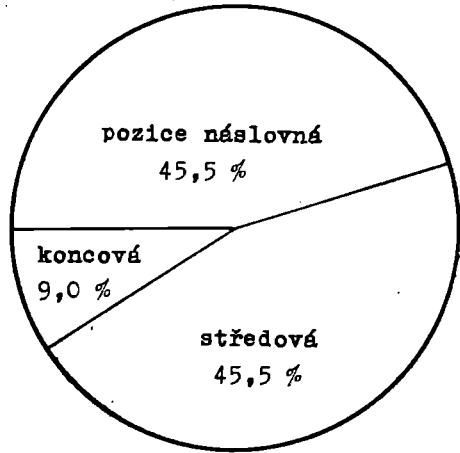
Pokud se týče místa výskytu, jsou v realizacích prvních padesáti slov konsonantické fonémy nejčastěji využívány v pozici středové. Pozice středová má pak nejvyšší

F R I K A T I V Y

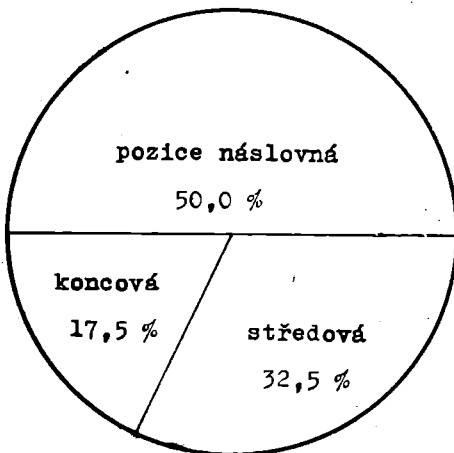
obr. 23

A F R I K Á T Y

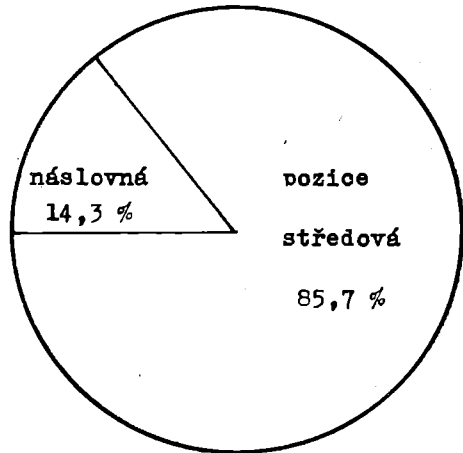
obr. 24

N A Z Á L Y

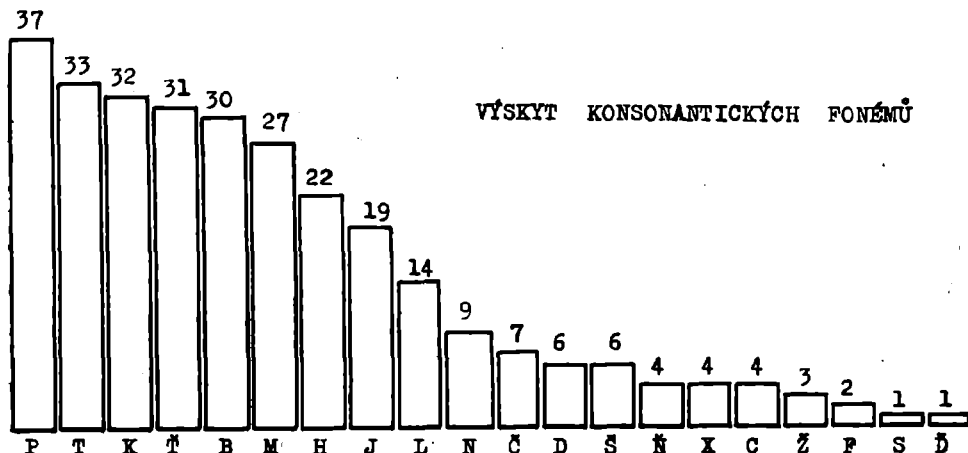
obr. 25

L A T E R Á L A

obr. 26

procento i tehdy, přihlédneme-li k jednotlivým druhům souhlásek. Přesto, že bylo konstatováno, že okluzívy $[p]$, $[b]$, $[t]$, $[d]$, $[m]$, $[n]$, $[ŋ]$ se vyskytují častěji v pozici náslovné než středové, procento zbyvajících tří okluzív $[l]$, $[k]$ a $[d]$ v pozici středové je dostatečně vysoké k tomu, aby v celkovém hodnocení okluzivních fonémů nabyla pozice středová většiny. Výjimku tvoří pouze skupina nazál, kde náslovná pozice převyšuje svým počtem pozici středovou. U fonémů frikativních pak odpovídá vyšší

obr. 27.

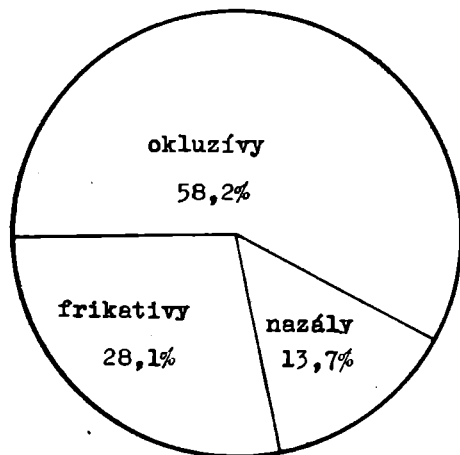
procento v pozici středové i vyššímu počtu jednotlivých fonémů (s výjimkou laryngály $[h]$), které se v této pozici vyskytují.

Pozice náslovná tvoří druhou početnou skupinu, v níž jsou konsonantické fonémy v tomto období využívány jen o málo méně než v pozici středové, a to jak u konsonantů souborně, tak i u jednotlivých druhů souhláskových. Daleko nejmenším počtem je tu zastoupena pozice koncová. Jen v jediném případě, a to u nazál, zabírá výraznější místo $[17,5\%]$, u ostatních konsonantických fonémů nepřesahuje nikdy 10% výskytů.

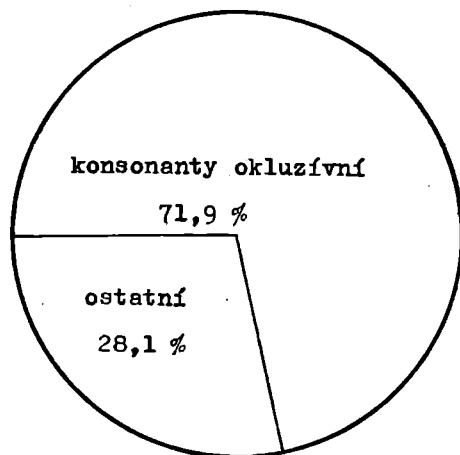
Po probrání jednotlivých konsonantů se zastavíme u otázky, do jaké míry se dítě již v realizacích prvních padesáti slov vyrovnalo s existujícími distinkcemi svého mateřského jazyka.

Ze šesti způsobů artikulace, na nichž jsou založeny fonologické protiklady v konsonantickém systému spisovné češtiny, se v tomto stadiu mluvního vývoje uplatňují pouze tři distinkce: závěrovost, úžínovost a nazálnost, které jsou pak vyjádřeny v těchto druzích konsonantů: okluzívy — frikativy — nazály. Afrikáty, které by reprezentovaly další distinkci, polozávěrovost, se sice v realizacích prvních padesáti slov rovněž objevily, jejich artikulace je však dosud velmi nedokonalá a nestavíme-li polozávěrovost na stejnou rovinu s ostatními distinkcemi, je to zejména proto, že výskyt afrikát je omezen pouze na slova interjekční, zatímco ve výrazech jiných jsou nahrazovány okluzivami nebo frikativami stejné řady. Za stejně nestabilní považujeme i laterálnost; vibranty, které by vyjadřovaly poslední distinkci, t. j. vibrantnost, se v realizacích prvních padesáti slov neobjevily vůbec a byly substituovány hláskami jinými nebo vynechávány.

I v protikladech, které pokládáme za osvojené v tomto stadiu mluvního vývoje, se jeví jisté rozpory, související jak se stabilitou příslušných konsonantických fonémů, tak i procentem jejich využití. I když dítě má ve svém repertoáru již v tomto období značnou část fonematického materiálu svého mateřského jazyka, přece jen nejvíce používá ty konsonanty, které mají v jazyce převahu a které jsou artikulačně snazší.²⁹

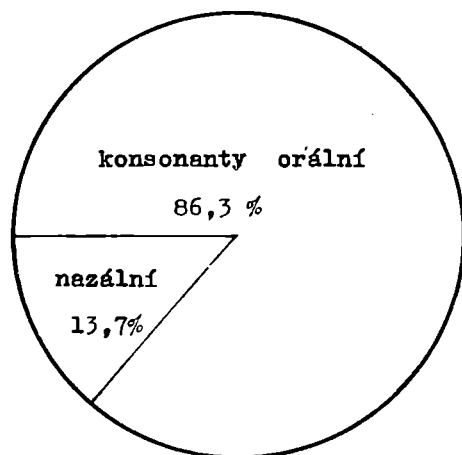
obr. 28

obr. 29

Protože ve slovech dětských a v interjekcích tvoří převážnou většinu okluzívy a protože tyto splňují i druhý předpoklad — poměrně nenáročnou artikulaci — je nasnadě, že jsou tyto hlásky ustáleny mezi prvními a jsou i častěji využívány. Frikativy, jak vyplývá z rozboru jednotlivých konsonantů, prodělávají složitější

vývoj; v prvních stadiích mluvního vývoje jsou zpravidla rozkolísány a realizují se jen velmi zřídka. Většinou jsou nahrazeny hláskami již lépe ovládanými — okluzívy. O menší stabilitě hlásek úžinných svědčí i to, že byly v tomto období daleko častěji vypouštěny než hlásky okluzívní. Podobně pak při zjednodušování konsonantických skupin zůstávaly zachovány okluzívy, zatímco frikativy byly likvidovány.

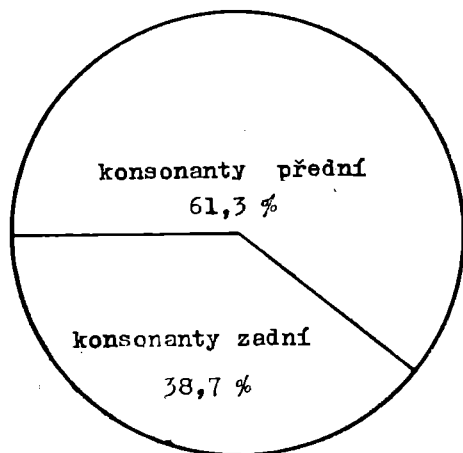
obr. 30

Procento výskytu okluzív v našich dokladech zabírá 58,2 % z celkového počtu konsonantických fonémů proti 28,1 % frikativ a 13,7 % nazál. Přičteme-li do skupiny hlásek závěrových i nazály, rozšíří se pak repertoár okluzív na 71,9 %. Toto vysoké procento využití závěrových hlásek v řeči dětské je ve shodě s údaji Weirové,

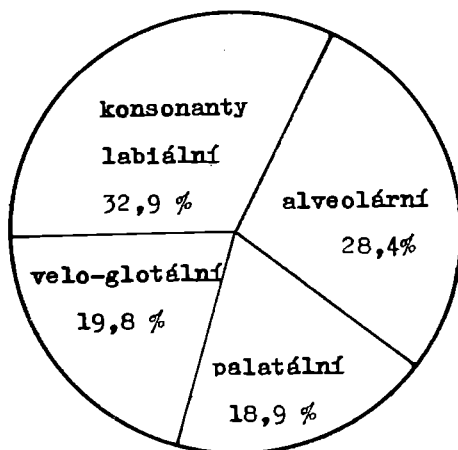
kteřá uvádí 48,5 % okluzív (bez nazál) a 66,1 % včetně nazál z celkového počtu konsonantů (s. 46, 48). — Převaha okluzív a jejich ranější ustálení v mluvním vývoji dětí jsou jasně patřny ze všech prací, které se hláskovým materiálem dětské řeči zabývaly, i když jejich autoři nevyčíslovali své údaje statisticky.

Zapojením dutiny nosní do artikulace se vytváří protiklad orální — nazální. Obě tyto distinkce zvládlo dítě velmi brzy, což je v souladu jednak s tezí Jakobsonovou, která stanoví orálnost — nazálnost jako první konsonantický protiklad, který má funkční závažnost, jednak se skutečností, že se tento protiklad ztrácí poslední u afatiků.

Zastavme se nyní u protikladů, založených na místě artikulace. V realizacích prvních padesáti slov docházelo k artikulaci v oblasti labiální, alveolární, palatální a velo-glotalní, při čemž způsob artikulace dokresloval další vymezení místa v těchto artikulacních oblastech. Jsou tu tedy zastoupeny všechny oblasti, které jsou využívány běžně v češtině. Ne všechny jsou však v tomto stadiu mluvního vývoje využity stejně často a stejně pevně. Zatímco u okluzív můžeme hodnotit téměř všechny tyto distinkce za zvládnuté, u frikativ se dosud jeví značná rozkolísanost. Stabilní je především distinkce labiálnost a alveolárnost, v poněkud menší míře i palatálnost, zatímco velárnost vykazuje ještě i u okluzív určitou rozkolísanost. Z toho vyplývá i převaha konsonantů předních nad zadními, a to i z hlediska fixačního procesu i z hlediska funkčního využívání jednotlivých konsonantů. Tento jev, který ještě v nápadnějším poměru konstatuje Weirová (s. 55), souvisí

obr. 31

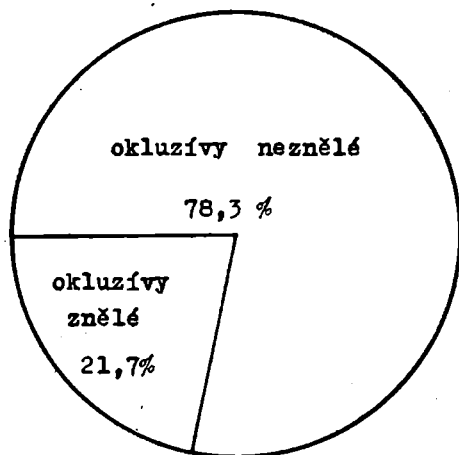

obr. 32

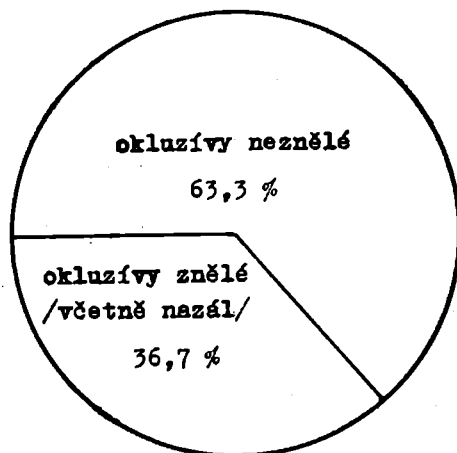
nepochybně s volbou slov tohoto období, kde v dětských slovech převládají hlásky přední, jednak se skutečností, že zadní hlásky byly substituovány hláskami předními, nejčastěji alveolárními.

Sledujeme-li další kritérium pro hodnocení konsonantických fonémů, t. j. přítomnost nebo nepřítomnost distinkce znělost, je třeba konstatovat, že konsonant neznělý je stabilnější jak v otázce fonetické realizace, tak i funkčního využití. Poměr konsonantů neznělých a znělých je v realizacích prvních padesáti slov vyjádřen

číslu 53,8 % : 46,2 %. Primárnost konsonantu neznělého v mluvním vývoji dítěte je v souladu s jevem, který je běžný u afatiků: znělost ztrácí jako jednu z prvních distinkcí, zatímco konsonanty neznělé jsou v jejich repertoáru zachovány až do posledních mluvních projevů. Analogicky si pak dítě osvojuje znělost, jako ostatně všechny rysy příznakové, teprve na určitém stupni svého mluvního vývoje. Tady

obr. 33

obr. 34

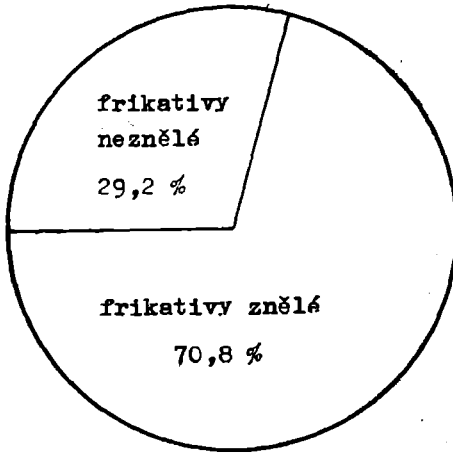
bychom snad mohli vidět vysvětlení, proč v počátečních vývojových stadiích dochází k tak často citovanému střídání konsonantů neznělých a znělých, a proč se tyto neustálené korelace objevují zejména u okluzív. Okluzíva se z důvodů, o nichž již byla řeč, objevuje a ustaluje mnohem dříve než frikativa, k jejíž realizaci se dítě dopracovává postupně, a to již na základě různých příznakových rysů, k nimž mu okluzívy vytvářely základ. V našich materiálech prvních padesáti slov nemáme doklady na neustálené protiklady znělosti u frikativ z toho prostého důvodu, že realizace znělých frikativ párových byla v tomto stadiu výjimkou. V pozdějších vývojových stadiích, kdy dítě již zvládlo artikulaci znělých párových frikativ, docházelo sice i zde k alternaci znělých a neznělých protějšků, nikdy však v takové míře, jako právě v prvním stadiu u okluzív. Je pravděpodobné, že tady působily i faktory jiné, např. emfatická výslovnost, tak typická pro dětskou řeč, a z ní vyplývající ztráta znělosti, které rovněž hrají neméně závažnou úlohu při hodnocení korelací znělosti.

Převaha neznělých konsonantů je velmi nápadná zejména u okluzív. Neznělé okluzívy zabírají 78,3 % z celkového počtu okluzívních fonémů.

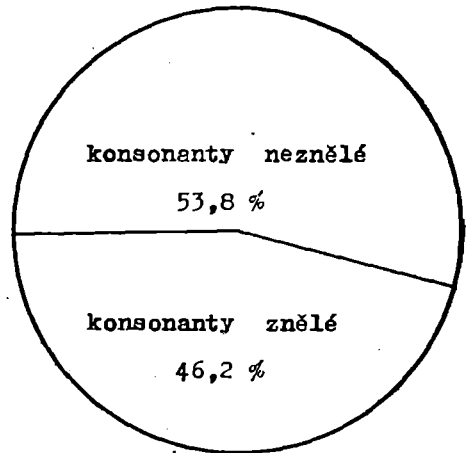
Přičteme-li ke znělým okluzívám nazály, zvýší se jejich procento na 36,7 %, zatímco procento hlásek neznělých klesne na 63,3 %. Tento poměr konsonantů znělých a neznělých nám poněkud naruší frikativy. Tady je poměr hlásek znělých a neznělých vyjádřen čísly 70,8 % : 29,2 % ve prospěch frikativ znělých. Konsonanty znělé zde mají značnou podporu v hláskách nepárových, které patří k nejužívanějším frikativám tohoto období.

Procento všech konsonantických fonémů však znovu mluví ve prospěch konso-

nantů neznělých, i když rozdíl není již tak markantní, jako tomu bylo u okluzív. Konsonanty neznělé zabírají 53,8 % z celkového počtu souhláskového materiálu, na konsonanty znělé pak připadá zbývajících 46,2 %. I tyto naše údaje celkově odpovídají číslům R. Weirové (s. 55), která má poměr neznělých a znělých konsonantů vyjádřen číslly 58,4 : 41,6 %.

obr. 35

obr. 36

POZNÁMKY

¹ Henry Kučera ve své *Phonology of Czech*, Hague, 1961; stanovil na s. 26 10 vokalických fonémů pro češtinu; přesto však na s. 28 správně podotýká, že /o:/ má fonologický status pouze v malém počtu slov přejatých, zatímco všude jinde představuje pouze expresivní variantu.

² Pod. Ohnesorg, sr. *Fonetická studie o dětské řeči*, Praha 1948, s. 16 i *Druhá fonetická studie o dětské řeči*, Brno 1959, s. 15. Také R. Weirová, *Language in the Crib*, Hague 1962, konstatuje stabilitu fonému /A/ (s. 39).

³ Ve slovní zásobě spisovné češtiny však k nejužívanějším vokalickým fonémům nepatří — sr. jeho 3. místo v pořadí u V. Mazlové, *Jak se projevuje zvuková stránka češtiny v hláskových statistikách*, NŘ, 30, s. 101—111, pod. Hála, *Úvedení do české fonetiky*, Praha, 1962, s. 385. Ke stejnému výsledku dospěl nejnoveji i H. Kučera, l. c. s. 42. — 3. místo v pořadí má foném /A/ také u Weirové (l. c. s. 42) K otázce využití fonému /A/ ve dvou nejpočetnějších typech češtiny babab a babba sr. Vachek, *Poznámky k fonologii českého lexika*, LF, 67, s. 400. Autor tu na základě svých výpočtů ukazuje, že ve slovech intelektuálně domácích se s počátečními souhláskovými fonémy nejčastěji spojuje samohláskový foném /E/, pak /O/, a teprve na třetím místě foném /A/. Sečteme-li však realizace krátkých fonémů s jejich dlouhými protějšky, které jsou v jeho práci jako samostatné fonémy pochopitelně odděleny, ale které v tomto období mluvního vývoje českého dítěte za samostatné považovat nemůžeme, pak by i jeho čísla ukazovala na nejvyšší frekvenci fonému /A/.

⁴ K otázce „rodičovských termínů“ sr. R. Jakobson, *Why Mama and Papa*, *Selected Writings*, Hague 1962, s. 538—545; — Jespersen, *Language, its Nature, Development and Origin*, London 1922, s. 154—160; — sr. i studii Flajšhansovu, *Z řeči našich dětí*, LF 68, 1941, s. 364—374.

⁵ Artikulační rozkolísanost /E/ konstatuje i Ohnesorg (I. s. 16, II, s. 18; — pod. i Weirová s. 35).

⁶ Malá frekvence /E/ je v rozporu s jeho využíváním v češtině. Mazlová (s. 106) i Kučera

(s. 42) uvádějí /E/ jako nejfrekventovanější z vokálních fonémů vůbec; — rovněž Weirová (s. 42) klade /E/ na první místo v pořadí vokálních fonémů.

⁷ Ohnesorg však uvádí /I/ jako poslední v řadě zafixovaných samohlásek (sr. I, s. 18, II, s. 16).

⁸ Druhé místo v pořadí výskytu vokálních fonémů zabírá /I/ také u Vachka (s. 400), Mazlové (s. 106), Kučery (s. 42) i Weirové (s. 42).

⁹ Podobně Ohnesorg II, s. 17. — Zajímavé je tu i srovnání s fonetickými realizacemi /O/ v řeči anglicky mluvícího dítěte. Weirová (l. c. s. 38) konstatuje dvě varianty: *o mid, back, tense, rounded* a *o mid back lax unrounded*, při čemž rozdílů není využíváno funkčně. Obě varianty se realizují ve všech pozicích a substituují i diftong *ou*. I když je třeba mít na zřeteli odlišný fonemický materiál angličtiny ve srovnání s češtinou, je zřejmé, že v obou případech dochází v prvních etapách mluvního vývoje ke kolísání stupně otevřenosti a zavřenosti i k monoftongickému vyjádření dvojhlásky.

¹⁰ Malá frekvence /O/ odpovídá i jeho nízkému využití ve spisovné češtině, sr. Mazlová (s. 106), Kučera (s. 42), Vachek (s. 400): — jako vokální foném nejméně využitý ho uvádí v dětské řeči Weirová (s. 42)

¹¹ Pod. Ohnesorg I, s. 17, II, s. 17 i Weirová (s. 37).

¹² V češtině je však foném /U/ využíván z vokálních fonémů nejméně — sr. Mazlová (s. 106), Kučera (s. 42). V onomatopoeích se však dostává do vedoucí pozice (sr. Vachek s. 400).

¹³ V odborné literatuře se často poukazuje na silnou analogii mezi nehotovou dětskou řečí a afazií. Ztráta hláskového repertoáru u afatika je přímým zrcadlovým obrazem osvojování hláskového repertoáru u dítěte. — Sr. foném /A/, který tvoří základní a první osvojený vokál v mluvním vývoji dítěte, zatímco u afatiků je to poslední hláska, kterou si uchovávají připo stupně ztrát fonematického materiálu. (Viz Jakobson *Kindersprache, Selected Writings*, s. 329, kde se touto problematikou zabývá podrobně. Jeho názor však není přijímán obecně.)

¹⁴ Naše zjištění jsou tu v souladu s vokálním trojúhelníkem, který ve své práci *Fundamentals of Language* (Hague 1956) uvádějí Jakobson a Halle jako „first vocalic split“. — Stejně výsledky má i Weirová (s. 43). Podobně R. Burling, (*Language Development of a Garo and English Speaking Child*, *Word* 15 (s. 46) uvádí jako první osvojené vokály u dítěte A-I-U. Obecněji se tohoto problému dotýká W. F. Leopold, když ve své práci *Patterning in Children's Language* (s. 14) říká: *the child learns to distinguish, passively and actively, low vowels from high vowels first, then the mid vowels ...*

¹⁵ Stabilita bilabiálních okluziv /p/ i /b/ i častý výskyt slov, v němž se realizují, je konstatován téměř všemi autory, kteří se otázkou mluvního vývoje zabývali.

¹⁶ V češtině však foném /p/ mezi nejužívanější hlásky nepatří (viz 10. místo u Mazlové a 9. u Kučery). — Pokud se však týče pozice náslovné v nejpočetnějších typech češtiny, konstatuje Vachek (s. 400) nejvyšší funkční zatížení právě u fonému /p/. — 10. místo v pořadí konsonantických fonémů má /p/ také u Weirové (s. 56).

¹⁷ Foném /b/ je v češtině využíván poměrně málo (sr. 14. místo u Mazlové, 16. u Kučery). Také v náslovné pozici nejběžnějších českých typů je foném /b/ ve větší míře využíván pouze v onomatopoeích, kde zabírá 3. místo (sr. Vachek, s. 400). — sr. též 6. foném /b/ u Weirové.

¹⁸ Palatalizace je konstatována jak v řeči dětí českých, tak i cizích. Sr. Ohnesorg, Grégoire, Gvozdev, Phanhauserová, Sikorskij, Smoczyński a j.

¹⁹ Shodně i Ohnesorg (I, s. 23, II, s. 23) — Brzké osvojení této alveoláry předpokládá i Jakobson (s. 379), když jako hlavní koordináty hláskového systému uvádí konsonanty *P-T-K* vedle vokálů *U-A-I*.

²⁰ Pod. je foném /t/ využíván značnou měrou v češtině (sr. 4. a 3. místo u Mazlové a Kučery —). Jako nejfrekventovanější konsonant uvádí /t/ Weirová (s. 56).

²¹ 11. místo v pořadí má foném /d/ ve statistikách Mazlové i Kučery. — Jako druhý nejfrekventovanější konsonant uvádí /d/ Weirová.

²² Sr. s 18. a 19. místem ve statistikách Mazlové a Kučery.

²³ Sr. s 6. místem u Mazlové a Kučery, a 4. místem u Weirové.

²⁴ Sr. se 7. místem u Mazlové i Kučery a 9. místem u Weirové.

²⁵ Sr. se 3. a 4. místem u Mazlové a Kučery a 3. místem u Weirové.

²⁶ Sr. s 12. místem u Mazlové a Kučery. — Pokud se týče fonetické realizace, konstatuje Ohnesorg (I, s. 24, II, s. 25) pevnou artikulací všech nazál, s výjimkou občasně palatalizace, příp. depalatalizace.

²⁷ Sr. 9. a 10. místo u Mazlové a Kučery. — Příklady na oscilaci *L-J* najdeme také u Ohnesorga, Chvatceva, Phanhauserové i jinde.

²⁸ Sr. např. Pasch, od něhož přejímá tento výklad také Nadolezcy a Berendes. Podrobněji viz Ohnesorg II, s. 19, 20.

²⁰ Tak Grégoire (*L'apprentissage du langage*, Paris 1937, s. 171) konstatuje, že ačkoliv jeho syn zvládl vokalismus, zůstalo /a/ nejpoužívanější samohláskou. Pod. Gvozdev i Rybnikov uvádějí doklady, že dítě používá méně často frikativy než okluzivy, i když už ovládá artikulaci obou.

A STUDY IN CZECH PEDOPHONETICS

In spite of a wealth of material on sound production in small children, analyses in terms of phonemic contrasts and more particularly those of constituting phonemic features have so far been neglected. In her monograph, *Language in the Crib* (Hague 1962), R. Weir of Stanford University, is the first to undertake such an analysis, studying the pre-sleep monologues of an English speaking boy. The present article attempts to offer an analysis of the first fifty words of a Czech boy, based on the description of each phoneme with its phonetic variants, which are charted as to the frequency and place of occurrence. Since the phoneme is a bundle of simultaneous articulatory features, proper attention has been paid to the question which of these features have been learned well by the child, which are still unstable, and which, in this first stage of his speech development, are still ignored by him.

As for the vowels, the child seems to have mastered the vowels /A/–/I/–/U/, while the vowels /E/ and /O/ are still unstable. In terms of features, the contrasts low versus high and front versus back have been learned well, while the mid and central positions are just imperfectly learned features. The feature of long versus short is very unstable at this stage of development and is not used contrastively.

As for the consonants, /p/, /t/, /tʃ/, /k/, /m/, /n/, /ŋ/, /j/ may be considered well learned; /b/, /d/, /dʒ/, /h/ are still imperfect in regard to their voiced character, while /c/, /č/, /ʃ/, /s/, /š/, /z/, /zʒ/ are quite unstable; the consonants /v/, /z/, /r/, /ř/, /g/, at this stage of speech development, did not appear at all. In terms of features, the stop articulation has been well learned by the child and so has been the feature of nasality. With minor exceptions, also the contrasts based on place of articulation are well established. The child, nevertheless, shows predilection for the front stops, not for the back ones. But it is the feature of voicing which shows the greatest instability at this stage. — The fricatives and the affricates are still unstable both in manner and place of articulation.

